

URSZULA ANDREJEWICZ
Uniwersytet w Białymstoku

Uwagi metodologiczne i terminologiczne na marginesie dystrybucyjnego opisu leksemów czasownikowych stanowiących komponent frazeologizmów polskich

METHODOLOGICAL AND TERMINOLOGICAL REMARKS
ON THE MARGIN OF DISTRIBUTIVE DESCRIPTION
OF VERBAL LEXEMES COMPOSING POLISH PHRASES

Abstract

The issues discussed in this article are part of much larger research work which aims at formal syntax description of verbs that are components of Polish phrases. In this article I would like to focus on methodology and terminological network of assumed research. I use conceptual and terminological instrument and solutions proposed by Zygmunt Saloni and Marek Świdziński in *Składnia współczesnego języka polskiego (Syntax of contemporary Polish language) (SWJP)* (1998) to analyze verbs that are subject of my work. I consider the examination of connotative and accommodative relations as a basic tool of structural analysis. Due to specificity of the researched material, and due to existing – in my opinion, some inconsistencies and generalizations of the conceptual instrument of the above mentioned authors, I find it necessary to modify it to some extent (particularly in the scope of depiction of connotation and phrase), as well as specify it with regard to research tools. I propose the following changes in *SWJP*'s methodological instrument:

- 1) introducing a third unit of syntax description – apart from phrase and group;
- 2) distinguishing four types of non-requisite phrases: nominal, adjectival, adverbial and prepositional-nominal;
- 3) removing infinitive and sentence phrases from the range of requisite phrases, and substituting them with conjunction and preposition phrases;
- 4) introducing a loose phrase – apart from phrases: finitive, requisite and non-requisite.

1. Zagadnienia omawiane w niniejszym artykule są częścią szerszej zakrojonej pracy badawczej, której celem jest formalny opis składniowy czasowników wchodzących w skład frazeologizmów polskich. W niniejszym artykule chcę się skoncentrować na metodologii i siatce terminologicznej założonych badań.

Do analizy czasowników stanowiących przedmiot mojej pracy wykorzystuję aparat pojęciowy i terminologiczny oraz rozwiązania zaproponowane w *Składni*

współczesnego języka polskiego Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego¹. Za podstawowe narzędzie analizy strukturalnej uznaję badanie związków konotacyjnych i akomodacyjnych. Ze względu na specyfikę badanego materiału, ale też ze względu na istniejące – moim zdaniem – pewne nieścisłości i uogólnienia aparatu pojęciowego wspomnianych autorów, za konieczne uważam pewne jego modyfikacje (zwłaszcza w zakresie ujęcia konotacji i frazy), a także uściślenia dotyczące narzędzi badawczych.

2. Ponieważ omawiane w niniejszym artykule zagadnienia dotyczą konotacji i frazy, warto przypomnieć definicje tych pojęć w ujęciu *SWJP*.

Konotacja „to zapowiadanie przez daną formę wyrazową innej jednostki składniowej. Jednostkę taką nazywać będziemy frazą wymaganą. Fraza wymagana (konotowana przez daną formę wyrazową) to taka jednostka składniowa (...), która musi być do danej formy wyrazowej dołączona, aby zawierające ją wypowiedzenie było pełne, czyli nieeliptyczne” (*SWJP* 1998, 232).

Wymaganie podrzędnika lub współskładnika to jeden z typów oddziaływania konotacyjnego. Drugim jest podczepialność, czyli zapowiadanie przez podrzędnik wystąpienia jego nadrzędnika. Jednostki, które się „podczepiają”, to również frazy, często niewymagane, połączone innym typem związku konotacyjnego.

Frazy niewymagane są zdefiniowane – jak piszą sami autorzy – negatywnie, „jako konstrukcje niebędące frazą wymaganą” (*SWJP* 1998, 242) i – należałoby jeszcze dodać – frazą finitywną. W omawianym aparacie wyróżnia się bowiem jeszcze trzeci typ fraz – frazę finitywną, która nie musi być przecież konotowana, por. np. *Grzmi. Świta*.

Czym zatem w rozumieniu *SWJP* jest fraza? Jej definicja wyraźnie odwołuje się do pełnionej przez tę jednostkę funkcji składniowej:

Fraza „to jednostka składniowa zdefiniowana czysto składniowo, ze względu na funkcję, jaką pełni ona w obrębie konstrukcji wyższego rzędu. Typ frazy, jaki reprezentuje dana jednostka składniowa, określony jest przez jej miejsce wewnątrz innej jednostki składniowej, nie zaś przez cechy strukturalne, czyli budowę wewnętrzną danej konstrukcji składniowej” (*SWJP*, 1998, 237).

Jak widać, autorzy *SWJP* wyróżniają zatem:

- 1) frazę finitywną, która pełni funkcję konstytutywną zdania;
- 2) frazy wymagane – pełniące funkcję obligatoryjnych składników w konstrukcji wyższego rzędu;
- 3) frazy niewymagane – pełniące funkcję fakultatywnych podrzędników w konstrukcji wyższego rzędu.

2.1. Frazy wymagane zostały podzielone na kilka typów, frazy niewymagane – uznane za jeden typ frazy, gdyż – jak piszą autorzy – nie mając zdefiniowanego formalnie pojęcia pozycji składniowej, nie mogą zbudować ich klasyfikacji dystry-

¹ Z. Saloni, M. Świdziński, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998 (dalej: *SWJP*).

bucyjnej. Z punktu widzenia analizy związków składniowych zachodzących między elementami frazeologizmów konieczny jest podział fraz niewymaganych na typy. Frazy niewymagane są bowiem częstym ich komponentem i często mają różne cechy składniowe. Traktowanie ich wszystkich jednakowo uniemożliwia poprawne opisanie związków zachodzących we frazeologizmach. Wyróżnienie fraz niewymaganych jako jednego typu frazy – jak się wydaje – nie ma też dobrego wytłumaczenia metodologicznego. Podkreślmy raz jeszcze, że definicja frazy w analizowanym aparacie została oparta na pojęciu funkcji składniowej i tę cechę frazy można uznać za kryterium klasyfikacji fraz niewymaganych. Podobnie jak w analizie fraz wymaganych wymusza to oczywiście „wyjście poza tekst” – ale do tego autorzy przyznają się kilkakrotnie otwarcie także w innych miejscach swojego opisu. Można oczywiście dyskutować, czy oparta na proponowanych tu kryteriach klasyfikacja będzie „czysto” dystrybucyjna, ale równie dobrze można by zapytać, czy „czysto” dystrybucyjna jest klasyfikacja fraz wymaganych. Ponadto z góry można założyć, że analizy składniowej tak nietypowych jednostek, jakimi są związki frazeologiczne, nie uda się przeprowadzić metodami czysto dystrybucyjnymi. Przyjrzyjmy się na początek klasyfikacji fraz wymaganych w *SWJP*.

2.1.1. Wśród fraz wymaganych wyróżniona została m.in. fraza nominalna, czyli – jeśli odwoływać się do pełnionej funkcji – taka jednostka składniowa, która pełni identyczną funkcję składniową, jak konotowana (wymagana) forma rzeczownikowa przy konotującej ją formie czasownika, czyli np. *książkę przy kupił* czy *rękawicę przy podjął*. Taką samą funkcję mogą też pełnić formy innych klas leksemów, np.

- 1) *kupił najtańszą z książek,*
- 2) *kupił pięć książek,*

a także np. tzw. zdania składowe, por.:

- 3) *kupił, co chciał; plótt, co ślina na język przyniesie.*

Wszystkie je należy zatem uznać za frazy nominalne.

Podobnie frazę wymaganą przymiotnikową zdefiniujemy jako jednostkę, która pełni taką funkcję, jaką pełni forma przymiotnikowa przy konotującej ją formie czasownikowej, np. *smutna przy była* czy *bity przy był/okazał się* we frazeologizmie: *był/okazał się nie w ciemię bity*. Taką samą funkcję mogą pełnić też inne jednostki, por.:

- 4) *była bez humoru, była na wagę złota*
- 5) *była jak z krzyża zdjęta, czuł się jak ryba w wodzie*
- 6) *była, jaka była.*

Wymienione tu przykłady stanowią frazy przymiotnikowe, realizowane oczywiście przez różne typy grup.

2.1.2. Wydaje się, że nic nie stoi na przeszkodzie, żeby – odwołując się do funkcji składniowej – dokonać analogicznej klasyfikacji fraz niewymaganych. Dokładna analiza dystrybucyjna tych jednostek prowadzi nas do wniosku, że możemy podzielić je na co najmniej trzy typy:

- 1) frazę niewymaganą przymiotnikową;
- 2) frazę niewymaganą przysłówkową;
- 3) frazę niewymaganą nominalną².

Być może warto jeszcze postulować istnienie frazy niewymaganej przymikowo-nominalnej, o czym niżej.

2.2.1. W jaki sposób możemy wyróżnić frazę niewymaganą przymiotnikową. Możemy ją mianowicie zdefiniować jako jednostkę pełniącą taką funkcję, jaką pełni niekonotowana forma przymiotnikowa przy formie standardowego rzeczownika³, którą konotuje (dokładnie: pod którą się podczepia), np.:

- 7) *smutna dziewczyna, moja dziewczyna*

Taką samą funkcję pełnią przy formach rzeczownikowych także jednostki, por.:

- 8) *dziewczyna bez humoru, chłopiec do bicia*
- 9) *dziewczyna jak inne, dziewczyna jak malina*
- 10) *dziewczyna, jakich jest wiele.*
- 11) *dziewczyna Piotra, dziewczyna dwóch przyjaciół.*

Nie jest do końca jasne, czy formy *smutna, moja* czy *Piotra* z przykładów powyżej można uznać za pełniące tę samą funkcję składniową. Jakikolwiek testy formalne (współwystępowania, koordynacji) są zbyt słabe dla badanego materiału, który wydaje się bardziej zależny od cech semantycznych poszczególnych jednostek niż ich cech formalnych (por. np. H. Wróbel 1975, Z. Topolińska 1984, 367-383). Przy odpowiednim doborze kontekstów można połączyć spójnikiem współrzednym wszystkie te formy; w innych kontekstach występują w ciągu niezespołonym, por.

- 12) *Dziewczyny moja, Piotra i ta smutna postanowiły spędzić wieczór bez nas.*
- 13) *Moja dziewczyna Piotra umawia się z nim w sobotę, twoja dziewczyna Piotra idzie z nim na randkę w niedzielę. (Staramy się wyswatać Piotra, każda z nas ma swoją kandydatkę.)*
- 14) *moja smutna dziewczyna, smutna dziewczyna Piotra*⁴

² Repertuar fraz niewymaganych wraz z typami grup, które mogą być ich realizacjami, został zestawiony wcześniej w pracy U. Andrejewicz (2001).

³ Za takie uznaje rzeczowniki niezaimkowane i niebędące derywatem odczasownikowym czy pochodzącym od przymiotników relacyjnych. Jak wiadomo bowiem, regularne, a także mniej regularne rzeczownikowe derywaty odczasownikowe i odprzymiotnikowe mają nietypowe dla swojej klasy leksemów wymagania składniowe, które dziedziczą po bazowych czasownikach czy przymiotnikach. Podobnie rzecz się przedstawia z tzw. zaimkami rzeczownikowymi, zob. np. D. Buttler 1967, 1969, J. Puzynina 1969, *SWJP* 1998, 185-190, U. Andrejewicz 2000 i inni.

⁴ Ostatnio dokładnej analizie dystrybucyjnej poddała te jednostki m.in. M. Gębka-Wolak (2000).

Jak widać, badany materiał jest bardzo niejednoznaczny. Wydaje się zatem, że jeśli nie będziemy brać pod uwagę cech semantycznych analizowanych tu form, to na podstawie przykładu (12) można je uznać za pełniące tę samą funkcję składniową, a zatem reprezentujące ten sam typ frazy.

Dyskusyjny jest również status składniowy form przymiotnikowych będących podrzędnikami niekonotujących ich form czasownikowych. Przypomnijmy, że jeśli forma czasownika konotuje formę przymiotnikową, to tę ostatnią uznajemy za realizację frazy wymaganej przymiotnikowej (por. wyżej *była smutna*). A jeśli czasownik nie konotuje formy przymiotnika, to za jaką frazę należy ją uznać? Przyjrzyjmy się następującym wypowiedziom:

- 15) *Anna wróciła do domu zmęczona.*
 16) *Paweł zawsze przychodzi do pracy wypoczęty.*

Zwróćmy uwagę, że frazy wyrażone w powyższych zdaniach formami przymiotnikowymi mogą być też realizowane przez inne typy grup:

- 17) *Anna wróciła do domu bez sił, jak z krzyża zdjęta, jakby przejechał ją traktor.*
 18) *Paweł zawsze przychodzi do pracy w pełni sił, jak skrzydlaty bóg, jakby właśnie wrócił z urlopu.*

Skorzystajmy tu z najprostszego testu – szkolnego testu pytań. O formy *zmęczona* i *wypoczęty* ze zdań (15) – (16) zapytamy z pewnością: *jaka?*, *jaki?*, nie jest natomiast pewne, jakiego pytania mamy użyć w wypadku wyróżnionych grup ze zdań (17)-(18): *jaka?*, *jaki?* czy może *jak?* Jak widać, status składniowy analizowanych jednostek również w tych kontekstach nie jest oczywisty. W tym wypadku bowiem tylko akomodacja pozwala odróżnić status fraz realizowanych przez grupę *zmęczona* i grupę *jakby przejechał ją traktor*. Możliwe są tu następujące rozwiązania. Po pierwsze, można by uznać niekonotowane formy przymiotnikowe, będące podrzędnikami form czasownikowych, za kolejny typ frazy niewymaganej, realizowany przez formy przymiotnikowe niekonotowane przez czasownik, ale akomodowane zarówno przez formę czasownikową, jak i – międzyfrazowo – przez formę rzeczownikową. Wtedy jednak musielibyśmy uznać za nowy typ frazy konotowane grupy typu: *jest miły*, które – przypomnę – w *SWJP* traktowane są jako frazy wymagane przymiotnikowe. Rozwiązaniem bliższym *SWJP* wydaje się w związku z tym – w analogii do wymaganych fraz przymiotnikowych typu: *jest miły* – uznać grupy: *wróciła zmęczona*, *przychodzi wypoczęty* za frazę niewymaganą przymiotnikową.

2.2.2. Nieco więcej problemów zdaje się nastroczać wyróżnienie frazy niewymaganej nominalnej. W jej wypadku kryteria klasyfikacyjne musimy bowiem rozszerzyć o akomodację przypadku. Zdefiniujemy ją zatem jako frazę, która pełni taką funkcję, jaką pełni przy czasowniku akomodowana przez niego pod względem przypadku, ale niekonotowana (tj. podczepiająca się) forma rzeczownikowa, por.:

- 19) *Nauczyciel wciąż się nam spóźnia.*
 20) *Jan kupił dziecku zabawkę.*

Analogiczną funkcję pełnią niekonotowane formy rzeczownikowe przy formach odpowiednich tzw. imiesłówów przymiotnikowych, por.:

- 21) *spóźniający się nam*

Za realizację niewymaganych fraz nominalnych można by również uznać grupy *gęsim piórem* czy *taksówką* z jednostek:

- 22) *pisze listy gęsim piórem, wracaj taksówką,*

jeśli uznamy, że są one w tym kontekście akomodowane (pełnią w składni tradycyjnej funkcję dopełnienia, a nie okolicznika). Jeśli są nieakomodowane, stanowią realizację frazy niewymaganej przysłówkowej.

2.2.3. Niewymagana fraza przysłówkowa to jednostka, która pełni taką funkcję, jaką pełnią przy czasownikach nieakomodowane pod względem przypadku i niekonotowane (ale konotujące) formy bądź inne jednostki składniowe, będące podrzędnikami tych czasowników, por.:

- 23) *siedzi wygodnie, siedzi wieczorem, siedzi w domu, siedzi tutaj, siedzi, gdzie chce, siedzi siedem minut.*

Taką samą funkcję pełnią te jednostki przy formach rzeczowników i przymiotników, będących derywatami odczasownikowymi. Wyjątek stanowią formy przysłówkowe przymiotników, które nie mogą być podrzędnikami form rzeczownikowych, nawet tych odsłownych⁵, por.:

- 24) *siedzenie w domu, siedzenie tutaj, siedzenie, gdzie się chce, siedzenie siedem minut, ale *siedzenie wygodnie.*
 25) *siedzący wygodnie, siedzący w domu, siedzący tutaj, siedzący, gdzie się chce, siedzący siedem minut.*

Jak wiadomo, formy przysłówkowe przymiotników mogą być też podrzędnikami form przymiotnikowych (nieprzysłówkowych i przysłówkowych), por.:

- 26) *wyjątkowo ładny, ładny jak aniołek, ładny do bólu, ładny, że aż strach*
 27) *bardzo wesoło, wesoło jak cholera.*

Pełnią przy nich taką samą funkcję, jak przy czasownikach, są zatem realizacjami frazy niewymaganej przysłówkowej.

Podobnie jak przy formach przymiotnikowych będących realizacjami frazy niewymaganej przymiotnikowej, tak i tu musimy odpowiedzieć sobie na pytanie,

⁵ Niektórzy językoznawcy twierdzą, iż w pewnych kontekstach składniowych mogą przy formach rzeczowników odczasownikowych wystąpić przysłówkowe formy przymiotników, por. np. J. Puzynina 1969, 154-155. Również autorzy *SWJP* związek takich form rzeczownikowych z formami adverbialnymi uznali za możliwy, choć – jak sami piszą – „są to [...] wymagania realizowane rzadko i na ogół w bardzo specyficznych kontekstach” (*SWJP* 1998, 189).

czy frazy: *siedzi wygodnie*, *siedzi wieczorem*, *siedziąta siedem minut* pełnią taką samą funkcję? Otóż z czysto formalnego, strukturalnego punktu widzenia nic nie stoi na przeszkodzie, by stwierdzić, iż pod tym względem mają one taki sam status składniowy. Można je bowiem rozróżnić tylko semantycznie. Nawet w tradycyjnych opisach składniowych wszystkie te grupy uznawane są za okoliczniki, a zatem za pełniące tę samą funkcję składniową.

2.2.4. Na koniec rozważań nad podziałem fraz niewymaganych należałoby się jeszcze zastanowić, czy można wyróżnić czwarty ich typ, a mianowicie frazy przyimkowo-nominalne. Jeśli założymy, że grupy: *gęsim piórem*, *taksówką* z przykładu (22) są realizacjami niewymaganych fraz nominalnych, to musimy chyba również postulować, że istnieją frazy niewymagane przyimkowo-nominalne, np.:

- 28) *Jan pracuje wieczorami nad wychowaniem córki, na dźwigu, w fartuchu.*
- 29) *Jan ciągle marnuje czas na głupstwa.*

Konstituującej je formie finitywnej możemy bowiem – analogicznie jak to uczyniliśmy dla formy finitywnej ze zdania (22) – przypisać akomodację, w tym wypadku akomodację przyimkowości.

2.2.5. Na marginesie warto wspomnieć, że w definicji frazy niewymaganej nie mieszczą formy wołaczowe⁶, np.:

- 30) *Piotrze, czy już skończyłeś?*
- 31) *Anno! Wróc jutro przed południem.*

Fraza niewymagana to taka bowiem, która jest niekonotowana, ale konotująca, tj. taka, która podczepia się pod inną jednostkę – jednostkę wyższego rzędu – w konstrukcji, której element stanowi. Formy wołaczowe natomiast są nie tylko niekonotowane, ale i niekonotujące. Ich wystąpienie w zdaniu nie zapowiada wystąpienia żadnej innej jednostki. Cecha ta jest podkreślona w języku pisanim za pomocą oddzielającego formę wołaczową od reszty konstrukcji przecinka, a nawet znaku końca – wykrzyknika. Takimi samymi cechami konotacyjnymi charakteryzują się formy wykrzyknikowe, por.:

- 32) *Oni, psiakrew, się wściekną.*

Należy zatem dla nich stworzyć czwarty typ frazy – obok frazy finitywnej, frazy wymaganej i frazy niewymaganej – frazę luźną, czyli taką, która jest nie tylko niekonotowana, ale i niekonotująca.

2.3. Drugi problem, który powinien zostać omówiony w niniejszym artykule, stanowią wyróżnione w *SWJP* frazy zdaniowe i frazy bezokolicznikowe⁷. Wydaje

⁶ Analiza tych jednostek została dokonana w pracy U. Andrejewicz (1988).

⁷ Rozważania niniejsze są kontynuacją dyskusji przeprowadzonej w artykule U. Andrejewicz (2004).

się, że świetle definicji frazy, ujmowanej ze względu na pełnioną funkcję składniową, ich istnienie można podważyć.

2.3.1. Tzw. zdania składowe pojawiają się w *SWJP* w przykładach zarówno frazy zdaniowej, jak i innych typów fraz. Przedstawię ten problem, porównując zamieszczone tam przykłady frazy zdaniowej i frazy nominalnej wyrażonej grupą zdaniową (tzw. zdaniem składowym):

a) fraza zdaniowa

33) *Wiadomo, że to prawda.*

34) *Chcecie, żeby nam uwierzyła.*

b) fraza nominalna

35) *Rób, co ci każą.*

36) *Obrażaliście, komukolwiek was przedstawiono.*

37) *Piotra kusito, żeby o to zapytać.* (*SWJP* 1998, 239)

Wydaje się, że we wszystkich tych przykładach grupy zdaniowe (tzw. zdania składowe podrzędne) pełnią taką samą funkcję – taką, jaką pełni konotowana (dokładniej: wymagana) forma rzeczownikowa przy konotującej ją formie czasownikowej (można się tu dodatkowo posłużyć szkolnym testem pytań; w składni szkolnej przytoczone wyżej wypowiedzenia – zarówno te uznane w *SWJP* za realizację fraz zdaniowych, jak i te, którym przypisuje się status fraz nominalnych – klasyfikowane są jako zdania dopełnieniowe lub podmiotowe). Wszystkie zatem wyróżnione tu frazy należy zaliczyć do jednego typu – frazy nominalnej⁸. Analogicznie, grupę zdaniową z wypowiedzenia:

38) *Kto to był, pytam.* (*SWJP* 239)

należy uznać za frazę przyimkowo-nominalną, bo pełni taką funkcję przy *pytam*, jaką pełnią przy niej grupy przyimkowo-nominalne (wyrażenia przyimkowe), por.:

39) *Pytam o naszego gościa.*

Reasumując, uważam, że definicja frazy oparta na pełnionej przez daną jednostkę składniową funkcji nie daje podstaw do wyróżnienia frazy zdaniowej jako odrębnego typu. Pojawiające się w konstrukcjach grupy zdaniowe pełnią różne funkcje – a w związku z tym mogą być realizacjami różnych typów fraz, por. np.:

40) *pleść, co ślina na język przyniesie, wiedzieć, co jest grane* – przykłady frazy wymaganej nominalnej;

41) *czas płynie, jak z bicia strzelił* – przykłady frazy niewymaganej przysłówkowej.

2.3.2. Podobne rozumowanie można przeprowadzić na podstawie analizy podanych w *SWJP* przykładów fraz bezokolicznikowych:

⁸ Na marginesie warto wspomnieć, że w wypowiedzeniach (33)-(34) może się pojawić nie grupa zdaniowa, lecz rzeczownikowa, por. *Wiadomo już coś niecoś o nich. Chcecie rzeczy niemożliwych.*

- 42) *Chcielibyśmy się przejść.*
- 43) *Lekarz polecił matce zapisać się do urologa.*
- 44) *Pracować nie warto.* (SWJP 1998, 241)

Wyróżnione w powyższych zdaniach grupy pełnią przy konotujących (wymagających) je formach czasowników taką samą funkcję, jaką pełni przy nich forma rzeczownikowa, por.:

- 45) *Chcielibyśmy pokoju na świecie.*
- 46) *Lekarz polecił matce sanatorium.*

To, że realizacją tej frazy może być przy formach niektórych leksemów czasownikowych forma bezokolicznika, to właściwość akomodacyjna tych leksemów, a nie konotacyjna. Przytoczone wyżej czasowniki konotują frazę nominalną – natomiast jej realizacją może być także grupa bezokolicznikowa. Taka sama grupa bezokolicznikowa może być realizacją również frazy przysłówkowej, por.:

- 47) *Poszedł się przejść* (jak: *na spacer*).

Istnieją jednakże takie leksemy czasownikowe, przy których wystąpić może jako konotowany podrzędnik tylko forma bezokolicznika, por.:

- 44) *Pracować nie warto.*

Jeśli jednak dokonamy analizy tego wypowiedzenia tylko z punktu widzenia pełnionej przez bezokolicznik funkcji, to dojdziemy do takiego samego wniosku – to jest fraza nominalna (*czego nie warto?*; w składni tradycyjnej to również dopełnienie). Można natomiast tu powiedzieć, że specyficzną cechą składniową niektórych czasowników niewłaściwych stanowi to, iż jedyną możliwą realizacją frazy nominalnej jest w ich wypadku grupa bezokolicznikowa (bezokolicznikowość to ich jedyna kategoria selektywna).

Takie ujęcie analizowanego problemu pociąga za sobą oczywiście dalsze zmiany w prezentowanym aparacie pojęciowym i rozwiązaniach metodologicznych. Wróćmy do przykładu:

- 42) *Chcielibyśmy się przejść.*

Realizację frazy nominalnej przy formie tego leksemu czasownikowego może stanowić również grupa rzeczownikowa i zdaniowa, por.:

- 45) *Chcielibyśmy pokoju na świecie.*
- 48) *Chcielibyśmy, żeby wszyscy byli szczęśliwi.*

W SWJP CHCIEĆ to przykład czasownika o konotacji alternatywnej. W prezentowanym tu ujęciu nie będziemy mieli do czynienia z konotacją alternatywną, tylko z różnymi realizacjami tego samego wymagania konotacyjnego, mianowicie w przykładzie (42) – przez grupę bezokolicznikową, w przykładzie (45) – przez grupę rzeczownikową, a w (48) – przez grupę zdaniową.

2.4. Konsekwencją przedstawionych powyżej modyfikacji aparatu metodologicznego *SWJP* jest, moim zdaniem, konieczność wprowadzenia jeszcze jednej – tym razem zasadniczej – w nim zmiany. W opisie wymagań składniowych autorzy *SWJP* korzystają z dwóch typów jednostek składniowych: frazy i grupy (forma jest grupą jednoelementową), sytuujących się na dwóch różnych poziomach tego opisu. Byłby on bardziej czytelny i konsekwentny, gdyby wprowadzić trzeci poziom – pozycję składniową. M. Szupryczyńska (1996) definiuje ją jako „miejsce składnika zależnego, czyli członu podrzędnego konstrukcji składniowej niewspółrzędnej”. Wydaje się, iż ujęcie to jest zbyt wąskie. Nie obejmuje ono bowiem pozycji otwieranych na przykład przez spójniki współrzędne w konstrukcjach endocentrycznych czy też elementy łączące konstrukcji egzocentrycznych. Nie jest też w myśl tej definicji pozycją miejsce otwierane przez podrzędnik dla nadrzędnika. Ze względu na specyfikę badań nad cechami składniowymi czasowników stanowiących komponent frazeologizmów celowy wydaje się postulat wprowadzenia do omawianego tu aparatu badawczego pozycji składniowej jako miejsca, które otwiera się przy danej formie (lub większej jednostce składniowej) z chwilą pojawienia się jej w konstrukcji wyższego rzędu. Pozycją w takim ujęciu jest zatem każde miejsce (rozumiane oczywiście strukturalnie, nie linearnie), które otwiera się przy danej formie, bez względu na to, czy forma ta jest nadrzędnikiem, podrzędnikiem czy elementem konstrukcji egzocentrycznej. Liczba otwieranych pozycji zależy od klasy leksemów, do której należy dana jednostka, a także od konkretnego leksemu. Pozycje składniowe mogą być wypełniane przez frazy finitywne, różne typy fraz wymaganych i fraz niewymaganych, a także przez frazy luźne. W tej samej pozycji składniowej może występować tylko jeden typ frazy – i tak się dzieje najczęściej przy konotacji podrzędnika; może być też ona wypełniona – dużo rzadziej przy tym mechanizmie konotacyjnym – przez różne typy fraz (oczywiście w obu wypadkach realizowanych przez różne typy grup). Sięgnijmy po przykład ze *SWJP*. Forma osobowa leksemu *ZABIĆ* otwiera dwie pozycje, które muszą być obligatoryjnie wypełnione, a zatem muszą być wypełnione przez frazy wymagane, por.

49) *Morderca zabił dziewczynę.*

W pozycji tej wystąpić może tylko wymagana fraza nominalna (oczywiście różnie realizowana). Podobnie forma leksemu *KUPIĆ* z wypowiedzenia (20):

20) *Jan kupił dziecku zabawkę.*

otwiera dwie pozycje dla fraz wymaganych nominalnych, ale otwiera też trzecią pozycję dla frazy nominalnej; ta trzecia pozycja nie musi być zapełniona, zazerwowana jest zatem dla frazy niewymaganej (*dziecku*). Oczywiście zarówno forma *kupił*, jak i forma *zabił* (a także formy prawie wszystkich polskich leksemów czasownikowych) otwierają także szereg pozycji fakultatywnych, najczęściej wypełnianych przez niewymagane frazy przysłówkowe (por. np. *zabił, kupił w niedzielę, w sklepie, nieoczekiwanie, przez pomyłkę* itd.)

W opisanych powyżej przykładach pozycja otwiera się dla ściśle określonej frazy – wymaganej bądź niewymaganej. Czasami – jak wspomniano wyżej, dużo rzadziej przy konotacji podrzędnika – pozycję może wypełnić więcej niż jeden typ frazy. Przykład stanowią tu pozycje otwierane przez leksemy PISAĆ czy OPOWIADAĆ. Porównajmy następujące zdania:

- 50) *Piszę listy.*
- 51) *Piszę o wakacjach.*
- 52) *Opowiadam bajki.*
- 53) *Opowiadam o Marii.*

Otwarta przy formach *piszę* i *opowiadam* pozycja może być wypełniona albo przez frazę nominalną (*listy*, *bajki*), albo przez frazę przymikowo-nominalną (*o wakacjach*, *o Marii*). Możliwe są co prawda zdania:

- 54) *Piszę listy o wakacjach.*
- 55) *Opowiadam bajki o Marii.*

ale w tych kontekstach *o wakacjach* czy *o Marii* to podrzędniki odpowiednio do *listy* i *bajki*, por.

- 56) *Listy o wakacjach są nudne.*
- 57) *Te bajki o Marii wszystkim już się znudziły.*

Jeśli zmienimy formy leksemów LIST czy BAJKA na formy innych leksemów rzeczownikowych, takich, które nie otwierają pozycji dla frazy przymikowo-nominalnej o wartości O+Acc, możliwość wystąpienia tej frazy zostanie zablokowana, por.

- 58) **Piszę streszczenie o wakacjach.*
- 59) *Piszę streszczenie powieści.*
- 60) **Opowiadam zdarzenie o Marii.*
- 61) *Opowiadam zdarzenie z dzieciństwa.*

Formy leksemów czasownikowych PISAĆ i OPOWIADAĆ otwierają bowiem, obok ewentualnej pozycji dla frazy wymaganej nominalnej w mianowniku, tylko jeszcze jedną pozycję dla frazy wymaganej.

Możliwość wypełnienia jednej pozycji kilkoma typami fraz pojawia się natomiast często w wyniku mechanizmu podczepiania. Otwierana przez podrzędnik dla niepodrzędnika pozycja może być wypełniona frazami różnego typu. Na przykład, jeśli w zdaniu mamy dopełniaczową formę *Marii*, to otwiera ona jedną pozycję dla frazy wymaganej. W tej pozycji może się pojawić:

- 62) fraza finitywna – *Oczekiwałam Marii w środę.*
- 63) fraza nominalna – *Miłości Marii do Jana nie akceptują jej rodzice.*
- 64) fraza przymiotnikowa – *Ciekawo Marii teść wyjechał po nią na lotnisko.*

Formę tę może też wprowadzić do zdania przyimek, por.

- 65) *Jan chce wrócić do Marii.*

Konsekwencją tego jest konieczność rozszerzenia listy typów fraz wymaganych o przyimkową. Ponieważ możliwe są takie konteksty, w których formy niektórych leksemów (głównie czasownikowych) podczepiają się pod spójnik, por. np.:

66) *Rafik lubi, żeby go drapać za uchem.*

dołączyć do tej listy musimy zatem również frazę spójnikową. Oczywiście obie realizujące te frazy grupy będą zawsze jednoelementowe.

Warto tu zaznaczyć, że wprowadzenie trzeciego poziomu opisu składniowego – pozycji – ułatwia opis konotacyjny niektórych leksemów o nietypowych wymaganiach. Przyjrzyjmy się na przykład wystąpieniom formy leksemu JADAĆ:

67) *Jan jada palcami.*

68) *Jan jada łapczywie.*

69) *Jan jada z Marią.*

70) *Jan jada wieczorami.*

71) *Jan jada śniadania.*

72) *Jan jada łapczywie śniadania wieczorami tylko z Marią.*

Jak widać, formy leksemu JADAĆ otwierają kilka pozycji, ale tylko dwie z nich obligatoryjnie muszą być zapełnione. Jedna to pozycja, która otwiera się dla frazy wymaganej nominalnej w mianowniku, i jedna – dowolna, do wyboru – która staje się frazą wymaganą. Może nią być fraza przysłówkowa (por. 67⁹, 68, 70), przyimkowo-nominalna (69) lub nominalna (71). Pozostałe należy traktować jako frazy niewymagane.

3. Reasumując, w niniejszym artykule proponuje się następujące zmiany w aparacie metodologicznym *SWJP*:

- 1) wprowadzenie – obok frazy i grupy – trzeciej jednostki opisu składniowego: pozycji;
- 2) wyróżnienie czterech typów fraz niewymaganych: nominalnej, przymiotnikowej, przysłówkowej i przyimkowo-nominalnej;
- 3) usunięcie z repertuaru fraz wymaganych frazy bezokolicznikowej i zdaniowej, a uzupełnienie go o frazę spójnikową i przyimkową;
- 4) wprowadzenie – obok fraz: finitywnej, wymaganych i niewymaganych – frazy luźnej.

Przedstawione tu zmiany dyktowane są przede wszystkim przez materiał językowy, który ma być przy jego pomocy poddany badaniu. Analiza składniowa związków frazeologicznych wymagać będzie bowiem aparatu uwzględniającego w pewnej mierze znaczenie i w dużo większym stopniu opartego na intuicji językowej.

⁹ Grupę *palcami* można również uznać za realizację frazy nominalnej, por. analizę przykładu (22).

Bibliografia:

- Andrejewicz U., 1988, *O związkach składniowych wołacza w zdaniach współczesnej polszczyzny*, „Polonica” XIII, s. 123-130, Wrocław.
- Andrejewicz U., 2000, *Polskie zaimki rzeczowne w ujęciu gramatycznym*, Białystok.
- Andrejewicz U., 2001, *Jeszcze raz o pojęciu frazy*, [w:] *Nie bez znaczenia...Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntovi Saloniemu z okazji jubileuszu 15000 dni pracy naukowej*, Białystok, s. 41-46.
- Andrejewicz U., 2004, *Pojęcie frazy i grupy w formalnym opisie składniowym*, „Białostockie Archiwum Językowe”, s. 7-14.
- Buttler D., 1967, *Związki syntaktyczne rzeczowników dewerbalnych o znaczeniach podmiotowych*, „Poradnik Językowy” 5, s. 219-228.
- Buttler D., 1969, *Derywacja słowotwórcza a derywacja syntaktyczna*, „Prace Filologiczne” XIX, s. 60-76.
- Gębka-Wolak M., 2000, *Związki linearne między składnikami grupy nominalnej we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- Puzynina J., 1969, *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim. (Słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa.
- SWJP, 1998, Saloni Z., Świdziński M., *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Szupryczyńska M., 1996, *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*, Toruń.
- Topolińska Z., 1984, *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*.
- Wróbel H., 1975, *Składnia imiestówów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice.